

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ШЕВЧУК
Мирослава Валеріївна

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ
І УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ
ПРОЦЕС ХVІІІ ст.

Спеціальність 10.01.02 — українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

00737496 (-)

AB 28. 498

дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук
О. В. Мишанич.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
П. П. Охріменко,
кандидат філологічних наук
І. В. Савченко.

Провідна організація: Київський державний університет
ім. Т. Г. Шевченка.

Захист відбудеться « » листопада 1993 р.
о годині на засіданні спеціалізованої ради (Д016.35.01)
в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України (252001
м. Київ-І, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Автореферат розіслано « 7 » жовтня 1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

М. М. СУЛИМА

В останні роки, особливо після відновлення в Києві університету Києво-Могилянська академія, багато уваги приділяється дослідженню різних аспектів історії цього першого вишого навчального закладу в Україні. Київська академія цікавила дослідників ще з середини XIX ст. / В.Аскоценський, С.Болховітінов, М.Булгаков, М.Петров, Ф.Татов /, хоча в їхніх працях, як і в роботах пізніших дослідників / З.Хижняк / дано суто історичний погляд на академію. В останні десятиліття Києво-Могилянська академія почала цікавити й істориків філософії, які справедливо вбачали в філософських курсах, що там читалися, витoki української національної філософії / В.Нічик, В.Литвинов, І.Іваньо, М.Рогович, І.Паславський та ін. /.

Київська академія приваблювала і мовознавців, музикознавців, але один з найважливіших аспектів в її діяльності довго залишався в тіні. Мається на увазі питання, винесене в заголовок дисертації, — про Київську академію як центр розвитку української літератури XVII — XVIII ст. Лише одна синтетична праця присвячена цій проблемі — стаття М.Петрова, "О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии", але попра всю насиченість текстами, ця праця насьогодні не є вичерпною і потребує значних коректив в світлі найновіших досліджень з історії давньої української літератури. Публікація в останні роки пам'яток літератури XVII — XVIII ст., поява нових підходів до дослідження цього питання в літературознавстві, врешті, зростає інтерес в суспільстві не лише до пам'яток давнього письменства, а й до історії становлення національної духовності загалом, примує нас звернутися до Києво-Могилянської академії з позиції історика літератури, розглянути її як центр літературний. Але нові дослідження української літератури давньої доби дали змогу по-новому поглянути на літературний процес, побачити в цьому не знані досі теми і рухи, розв'язати ряд літературознавчих загадок. Але питання ставиться ширше. Йдеться не лише про розвиток української літератури, а про формування національної культури і духовності. Особливо актуальними ці питання стають зараз, на новому витку розвитку української державності і подальшого становлення національної духовності і самоусвідомлення.

Цим обумовлена і актуальність дисертації. Хоч Київська академія і не обійдена дослідниками, але мало хто робив спробу глянути на неї під лещо іншим кутом зору — побачити її не тільки як вищий учбовий заклад Східної Європи, а як зосередження кола вчених людей того часу, тобто як центр духовності народу, його мозковий центр, причому народу цілком конкретного — українського. А раз так, то не

менш цікаво усвідомити, яку роль горада Києво=Могилянська академія у процесі самоусвідомлення української нації. Вона достойно виконувала завдання, яке покладалось на неї в тогочасному житті - бути духовним центром, що формує духовність нації, а вона необхідна для національного пробудження і подальшого розвитку. Адже під духовністю ми розуміємо систему культурних знань, засвоєних під час навчання чи саморозвитку, це вихід чи спроба виходу на вершину людської думки і морального вдосконалення, зрештою, це певний ступінь освіченості із застосуванням цієї освіченості до конкретних умов життя. В цьому найголовніше значення академії в контексті української культури. Адже про рівень культури народу ми повинні судити не лише за кількістю здобутків в літературі, мистецтві і науці, а з того, як ці здобутки впливають на реальну життєдіяльність народу. І саме на прикладі діяльності академії виразно простежується, як культура, творена в її стінах порівняно невеликим колом людей, переходила в широкі маси, ставала загальнонаціональним здобутком, творячи мислительний образ народу як такого. А квінтесенцією культури закономірно вважається література, в якій всі наведені теоретичні міркування втілюються на практиці.

Виходячи з цього у роботі намічено ряд конкретних завдань:

- Показати взаємозв'язок теоретичної "високої" науки, культивованої в стінах Київської академії з розвитком української літератури XVIII ст., вказати їх точки стикування і взаємозв'язок.

- Простежити саме під кутом зору науки Київської академії всі явища тогочасної літератури, зокрема, розвиток поезії і драматургії, як найбільш широко культивованих у XVIII ст., аби по-новому спробувати зрозуміти їх роль в тогочасному суспільстві для формування національної самосвідомості, а також національної ментальності.

- Проаналізувати поширення ідей, що зароджувалися і культивувалися в Києві, по всій Україні - дослідити маловідоме явище культурних осередків / Харківський, Переяславський, Чернігівський /, які розвивалися під безсумнівним впливом Київської академії.

З цих конкретних завдань впливає і головна мета дисертації - зробити, наскільки це можливо, спробу окреслити якнайповніше літературний процес XVIII ст., охопити всі його ланки - і менш і більш значимі. Оскільки мета ця надто широка, то в даній роботі робиться спроба якнайповніше охопити ту частину української літератури XVIII століття, яка була породжена культурним впливом Києво=Могилянської академії. Йдеться тут не лише про розвиток літератури, а й про роль академії у формуванні національної духовності, у виробленні і

фіксації традицій народу.

Методологічною основою дисертації є принцип історизму, який необхідний для правильного, неупередженого розуміння явищ конкретної історичної епохи. У дисертації робиться спроба погляду на явища культури XVIII ст. з позицій ідейних та естетичних смаків і бачень саме того періоду, аби зрозуміти причину поширення саме такого, складного, як на сучасне розуміння, явища, як барокко. У процесі дослідження використовувався принцип вибіркового аналізу фактів і явищ, що дало змогу гармонійно поєднати традиційні і нові, раціональні та інтуїтивні підходи до оцінки їх.

Матеріал та об'єкт дослідження обумовлений специфікою завдань і особливостями дослідження. У дисертації використано як матеріал, що стосується безпосередньо історії Київської академії / ті, що вже опубліковані, зокрема М.Петровим в "Актах и документах, относящихся к истории Киевской академии" / К., 1904 - 1908 /, також матеріали центрального Державного Історичного Архіву України /, так і художні твори XVIII ст., опубліковані в сучасних антологіях, зібрані з окремих публікацій XIX ст. / зокрема, в журналі "Киевская старина" / і рукописних збірників з фондів ЦНБ АН України та Інституту літератури ім.Т.Шевченка АН України.

Наукова новизна роботи визначається перш за все постановкою самої теми взаємозв'язку високої шкільної науки Київської академії і живого літературного процесу XVIII ст., а також читанням про роль академії у формуванні національної духовності. Новим є і спроба узагальнити відомий і нововідкритий матеріал під дещо іншим кутом зору, через призму академічної культури і традицій.

Вихідним положенням даної роботи є підтвердження визначальної ролі академії в процесі самоусвідомлення української нації і заперечення, саме під кутом зору специфіки академічної освіти і культури, а, отже і національного самоусвідомлення, поширеної свого часу тези про схоластицизм і віддаленість від життя тогочасної літератури і культури.

Практична цінність роботи обумовлена тим, що результати проведеного дослідження важливі для відтворення цілісної картини безперервного українського літературного процесу при створенні сянтетичного курсу історії української літератури, а також вона може бути придатною для уточнення і кореляції певних теоретико- і історико-літературних концепцій, зокрема, в плані погляду на "високу" і "низьку" літературу українського барокко.

Апробація роботи. Дисертація обговорена і схвалена на засіданні

Відділ давньої української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України. Основні її положення покладені в основу доповідей на наукових конференціях: Сковородинівських читаннях / м. Переяслав-Хмельницький, 1991, 1993 рр. /; X Всеукраїнській славистичній конференції "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської і світової культури" / Чернівці, 1992 /; Другій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції "Проблеми історії національного руху на Україні до 1917 р." / Миколаїв, 1992 /; Всеукраїнській науковій конференції "Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності та культури" / м. Переяслав-Хмельницький, 1992 /; II конгресі МАУ / Львів, 1993/. По темі дисертації опубліковано 9 статей.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ І ЇЇ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, дається короткий огляд стану наукового вивчення проблеми і загальнотеоретичний зарис основного проблемного вузла дисертації.

Відсутність державності на Україні зумовила те, що українська культура мусила творитися не загальнонаціонально, при сприянні держави в усіх своїх компонентах, а саморушно, тобто групуватися в більші чи менші локальні культурні осередки, які часто не були між собою тісно пов'язані, що утворювалися навколо меценатів / біля К.Острозького чи княгині Заславської, з іменем якої пов'язана поява знаменитого Пересопняцького євангелія, та ін. /, а чи біля шкіл та братств, які нерідко зливалися в один культурний осередок.

Чому ж українські інтелектуали надавали такого великого значення утворенню Київської колегії, а затім академії? А тому що йшлося уже не так про черговий культурний осередок, як про загальнонаціональний центр духовності, а знаходиться він мав конче в Києві, котрий був українським державним центром за історичною традицією ще з часів Київської Русі, ця прерогатива цілком усвідомлювалася тодішніми українцями. Завдання цієї нової школи ставилося виразно окреслено: наділити знаннями вихідців з різних земель України, а потім розвезати їх по ній, аби розносили ті знання, містецькі навички й образ мислення й упроваджували в життя. Таким чином, твориться у Києві дві академії; одна, як учбовий заклад, а друга - в сучасному розумінні цього слова, як зосередження вчених цілого народу. Не дивно, що турбота про академію хвилювала не лише інтелектуалів, турбувалися про неї й українські гетьмани.

Боротьба на українських землях відбувалася у цей час у двох на-

прямак — за політичну і духовну свободу. Це було дві віхи одного великого змагання — за державну незалежність України. І якщо центром першої була Запорізька Січ, а згодом городове козацтво, то друга зосереджується в стінах Київської академії. Поряд з насущними потребами самозбереження нації, що виявилось у формі збройної боротьби, виникла потреба культурного життя народу в європейському контексті. Усвідомивши себе національно, українець намагався підняти себе до рівня європейської цивілізації, а відтак, жити духовним життям, яким жили освічені європейці. З'являється цілий пласт барокової літератури, яка виконує ряд завдань: сприяє самореалізації і самоусвідомленню нації, розповідає про український народ в усій багатоманитності його життя, а також фіксує уявлення про світ, людське життя, прагнучи сказати своє питоме слово.

Києво-Могилянська академія стає тим духовним центром, де збирається мислительна енергія народу, вкрай необхідна для процесу національного відродження, відтак вона стає центром української культури, адже всі освічені люди того часу, ті, що творили літературу, мистецтво, живопис, всі видатні мислителі мали академічну освіту, вчилися чи у самій академії, чи в одній з її училищних колоній.

Саме ці загальні положення дають змогу говорити про пов'язаність Київської академії з тогочасним літературним процесом, чому і присвячена дисертація.

Розділ I. Українська поезія XVIII ст. кола Києво-Могилянської академії. У першому розділі аналізуються поетичні пам'ятки, творені безпосередньо в стінах Київської академії, чи за її межами. Тісна прив'язаність до шкільної освіти привела до того, що й поезія XVII — XVIII ст. дивилася, як і на тогочасну освіту — як на явище схоластичне і малоцікаве. Тому головним завданням ставиться заперечити думку про нежиттєвість і незрозумілість літератури XVIII ст. — це було характерне породження своєї доби, складної і неоднозначної, важко зрозумілої для наступних поколінь. Короткий огляд основних засад мислительського процесу, а через них, відповідно, і поезії, культивованої в стінах Київської академії, дає змогу переконатися, що те, що теоретично викладалося в курсах філософії, часто здобувало художнє вираження у творах тих же професорів академії, чи їх учнів, і була це проблеми животрепетні — про суть і призначення людини, про необхідність культивування розуму і освіти, про необхідність особистої і політичної свободи.

Основна увага в розділі приділяється розгляду питання зв'язності зв'язку літератури XVIII ст. з теорією поезії, твореною в стінах ака-

демії, наскільки теорія поезії, розроблена професорами академії, відбивала живу практику віршотворення. Огляд, в дповідно до вимог тогочасних поетик, поетичних пам'яток XVIII ст., творених у різночассі, дає змогу співставити два важливі моменти: саму науку, яка Розвивалася в академії, і живий літературний процес, визначити між ними точки стикування, що дозволяє практично оглянути роль академії в розвитку української духовності, адже саме література, рівень її розвитку є неодмінною складовою духовного обличчя нації.

Це питання висвітлюється на основі поетики "Про поетичне мистецтво" Феодана Прокоповича і "Сад поетичний" Митрофана Довгалевського. Зроблений огляд поетичних пам'яток неодмінно приведе до висновку, що всі поетичні жанри, що культивувалися поетиками Київської академії, мають майстерні, часто класичні розробки в живій поетичній практиці. Отже, теоретики поезії XVIII ст. працювали не схоластично, а фактично були законодавцями поетичних форм, видів і жанрів. Вони впливали на літературний процес – так, наприклад, занепадає широко культивованій у XVII ст. курйозній вірш після критики його Ф.Прокоповичем. Разом з тим не всі види поезії, які розвивалися у минулі століття, зустрічаються у XVIII ст. / героїчні вірші, шлюбні панегірики, курйозні вірші, тощо / – поетичне мистецтво барокко починало в Україні поступово занепадати разом з занепадом ішої національної державності, унікальної національної системи освіти і культури. Але все ж можемо реально простежити цей зв'язок. Поетики, які мусив скласти кожен викладач цього курсу, були не просто шкільними підручниками науки поезії, а й своєрідними законодавчими актами, навіть, певною мірою, заміняли літературну критику і літературознавство, які ще не виділялися в самостійні наукові дисципліни. Приміром, київська поетика 1735 р. "Підручник мистецтва поезії" / очевидно, Варлаама Новичького / в прикладах посиляється на твори Ф.Прокоповича, в ній містяться переклади його латинських елегій. Ці поетики вже не просто фіксували набутий поетичний досвід, але часом, в крапках своїх зразках, давали програму для такого творення. В цьому бачиться перший аспект взаємозв'язку української поезії XVIII ст. і Київської академії.

По-друге, оскільки поезія займала визначне місце в стінах академії, уміння віршувати ставало невід'ємною ознакою культурної людини епохи барокко, а так, як всі школи в Україні, де в ту пору викладалася поетика, були культурними відростками від основного стовбура Київської академії, то неминуче пануючі тут поетичні закони були загальним здобутком освіченого стану в Україні. Недарма, при аналізі анонімних поетичних пам'яток XVII–XVIII ст., дослідники за формою ви-

кладу, системою віршування можуть визначити, чи мав автор твору шкільну освіту.

Наука і література, які творилися в Київській академії, виходили і за її стіни, випускники та учні, здобуваючи певну систему знань і естетичних навичок, несли їх по всій Україні. Звідси така популярність і поширеність віршування в тогочасній Україні, і справа тут не в манії віршотворення, яка охопила тогочасну Україну, а в своєрідній, абсолютно оригінальній системі світосприйняття і самоусвідомлення, якою характеризується XVII–XVIII ст. Освіта, яка ставила в основу своєї літератури, неминуче породила велику кількість поетів. Звичайно, помилово було б стверджувати, що всі їхні твори були високохудожні і досконалі, зустрічаємо і немало пересічного, писаного на певний момент, без великого художнього узагальнення. Але все ж зивідки вихованцям академії основи поетичної науки і практики, що там викладалися, поширювалися по Україні, залишаючи по собі численні зразки, які й є об'єктом дослідження в дисертації.

Після заборони в 1720 році світського книгодрукування в друкарнях на Східній Україні поезія продовжує розвиватися через рукописну традицію, часто рукописно творилися імітації друкованих книг та збірників. У них концентрувалася лірична, сатирична і духовна поезія. В. Перетц так писав про цей процес: "...формується особливий тип письменника: далекий від принципових суперечок, релігійних і політичних, лише претендуючи на широку відомість.... автор-обиватель, який у вільну хвилину записує в свою записну книгу немудрі вірші"^{1/}. Такий тип письменника був дуже поширеним в тогочасній Україні – тип людини освіченої, що жила осідло чи у своєму маєтку, чи займала певну службову посаду, а чи була священиком – але мала основи шкільної освіти, а, отже, знала і основи віршоскладання, культивовані в Київській академії чи її училщиних колоніях. Ряд таких діячів відносимо до того чи іншого культурного осередку, деякі були поетами-одинаками / І. Некрашевич, З. Дзюбаревич тощо /. Найголовнішим моментом є те, що через цих поетів йшло засвоєння версифікаційної системи та естетичних критеріїв, а, отже, і духовності загалом, а це означає, що київська освіченість поширювалася по Україні, створюючи феномен загальнонаціональної культури і через це об'єднуючи українську націю, який в умовах колоніальних загрозувала втрату національної самобутності і національної ментальності.

1. Перетц В. Исследования и материалы из истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв. – М.-Л., 1962, с. 140.

Третім суттєвим моментом, що характеризує пов'язаність української поезії XVIII ст. з Київською академією, є так звана "традиція вагантна", тобто українська мандрована поезія. Неодноразово вказувалося на подібність "мандрованих дяків", вихованців академії, до західноєвропейських вагантів, адже крім подібності способу життя у них була і подібність освіти, спільна тематика творчості, бурлескний елемент. Суттєвою різницею було те, що наші віршувальники писали свої твори переважно рідною мовою, цим самим створюючи предтечу літератури, писаної народною мовою, і ставали ніби посередниками між культурою книжною та народом. Будучи вихованцями "високої" шкільної науки, вони несли свої більші чи менші знання в глибину масової свідомості. При тому, освіта, яку вони впроваджували серед простолюду, була не такою вже й елементарною.

В нашому літературознавстві на український вагантизм дивилися, як на форму прояву демократичності, на протиположність високій елітарній культурі Київської академії, а, отже, як на явище виключно позитивне. Разом з тим, цей феномен є далеко не однозначним. Хоч, на відміну від західноєвропейських вагантів, вони і використовували народну мову і фольклорні мотиви, все ж поезія їхня писалася з прикладною метою – догодити слухачам, врахувати запити протинародної аудиторії, з чисто практичною ціллю – заробити за це гроші. Звідси і критичний елемент, де висміється пияцтво і неробство. Звернення до народної мови ще не означало простоти змісту – будучи творами барокко, вони містили у собі глибокий підтекст. У віршах, де жартівливо описується процес злобуття науки, бачимо відгомони християнського поняття апології глупоти, простоти, що вважалося добродієм.

Видимий демократизм няженської поезії аж ніяк не означав, що це була творчість, близька до народної. Та і сумнівним є питання, що впровадження низових жанрів було позитивним фактором, бо, хоч він і вплинув на розвиток нашої літератури, але значною мірою це сприяло її опрощенню. В силу цілого ряду об'єктивних причин київська бароккова література, починаючи з середини XVIII ст., занепадає, відбувається розшарування вищого стану українського суспільства – певна частина переходить на проросійську орієнтацію, а частина спускається вниз розчиняючись у масі простолюду, вносячи туди певну суму своїх знань, але це приводить до того, що нація поступово втрачала свою інтелектуальну верхівку і ставала "селянською". Висока культура барокко поступово розгублювала людей, які могли б її творити і сприймати в усій повноті, і тому починає швидко відмирати, переходячи в низові жанри. Як поступово втрачався інтерес до старої освіти, так переставали

цікавиться і старов культуров: вона була складна для масового сприйняття, а поруч існувала інша, чужа, але доступніша. І, коли наприкінці XVIII ст. І.Котляревський написав "Енеїду", повну ливовижних ба-роккових пристрастей і глибокого болю за Україну, з візіями страхітливої братовбивчої війни, кінця якої автор не бачив, твір, цілком зітканий з мотивів саме давньої літератури – сучасники цього не зрозуміли. "Енеїду" сприйняли, як жартівливий твір, як бурлеск, малоросійське блазнівання, не помітивши в ній головного: великого болю за трагедію рідної землі. Його сучасники розучилися бачити в алегоріях зміст твору – це було привілеєм старої академічної освіти, якої на той час фактично не існувало.

Розділ II. Київська шкільна драматургія. З усіх ланок українського літературного процесу це чи не найбільш досліджений аспект, тому дисертант не спинається на драматургії так докладно, як на поезії, акцентуючи увагу лише на окремі суттєві аспекти. Першим таким моментом є зв'язок шкільної драматургії з теорією поезії, читаною в Київській академії. Неодмінною складовою частиною академічних поетик було, як відомо, вчення про драматичну поезію, куди, в основному, відносили трагедію і комедію. Це питання розглядається на прикладі поетики М. Довгалецького "Сади поетичній". Шкільну драму не можна відривати від теорії поезії, адже не випадково, що драми дійшли до нас, як правило, з додатках до підручників поетики і виставлялися учнями в шкільних стінах. Авторами драм, як відомо, здебільшого були професори поетики, маємо і приклад колективного виставу учнів – декламацію "Про геній святої Катерини" / 1703 /. Все це говорить, що з усього масиву літератури XVIII ст. драматургія чи не найтісніше пов'язана зі шкільною теорією і практикою.

У дисертації заперечується досить поширений погляд на шкільну драму як явище схоластичне, мертвонароджене і віддалене від життя. Вся літературна творчість кола Київської академії була підпорядкована певній конкретній меті – вихованню гармонійно і інтелектуально розвинутої особи. Драматургія мала свої способи реалізації цих завдань. Театральна дія, спрямована прямо на глядача, унаочнена сценічними ефектами мала значно більший безпосередній вплив. В центрі задуму драми, у яку б складну алегоричну форму вона б не вилася, передусім стоїть людина, як найвища досконалість природи, а алегоричні образи драм становлять собою не що інше, як ту ж людину, розглянену частинами / важливий бароковий принцип розподілу і одночасного з ним синтезу /.

В академічних шкільних драмах відображалися і реальні події навколишнього життя. На прикладі ряду драм простежується розвиток ідеї

національного державотворення. Але дивитися на твори тогочасної культури можна лише через призму барокко, яке одним з основних своїх принципів передбачало неможливість прямої подачі думки і культивувало зашифрування її через художні і алегоричні образи. Такі загальні принципи методу дуже підходили до конкретних умов тогочасної української дійсності, і, як видно з наведеного огляду, більшість ідей, за невеликим винятком / драма "Милість Божія" / висловлювалися в складній алегоричній формі, через що не всі вони нині прочитуються через втрачені наступними поколіннями як алегоричного мислення, так і знання конкретних історичних реалій, на які могла накладатися дія.

Під цим кутом зору аналізуються драма Ф.Прокоповича "Володимир" з його проєкцією на культурницьку і просвітницьку роль гетьмана Мазепи для України; на думку дисертанта, політичні мотиви відбиті і в драмі Л.Горки "Иосиф Патріарха", де монологи братовбивчої здробиці нагадують про зраду Іскри і "очубея, на що" підказує і дата написання драми - 1708 рік. Алегоричний образ Мазепи / в образі Бунту / зустрічається і в драмі "Образ страстей світу цього", яка є своєрідним симбіозом' антагоністичних політичних поглядів, характерних для тогочасної української суспільної думки. Особливої уваги заслуговує той факт, що ставлення до Мазепи і в часи його поразки залишається досить прихильними, хоч проявляється це у завуальованій алегоричній формі.

Окремої уваги заслуговують інтермедії як неодмінна складова шкільної драми. Загальноприйнятим стало визначення їх як веселих сатиричних сценок, головним призначенням яких було дати відпочинок і розвагу глядачеві. Але подібне визначення, очевидне при раціональному і соціологічному підході до літератури, не витримує критики, якщо дивитися на інтермедії як характерне породження барокко, його "низової" форми з усією складністю і неоднорівномірністю сприйняття. В дисертації робиться спроба продовжити висловлені свого часу М.Петровим, М.Возняком і О.Білецьким положення щодо паралелізму між діями серйозної драми і інтермедіями. Аналізуються всі київські драми, інтермедії до яких збереглися / різдвяна і великодня драми М.Довгалевського і "Воскресіння мертвих" Г.Кониського /, на глибоке переконання дисертанта слід відмовитися від загальноприйнятого трактування інтермедій і поглянути на них під дещо іншим кутом зору. Вони були тісно пов'язані зі шкільними драмами, писаними професорами академії, які виставлялися студентами в академічних стінах / куди навряд чи ходили селяни, які, згідно з цим трактуванням, мали впізнавати себе в народних персонажах /. Глядачами шкільних драм з інтермедіями при них

були, в основному, люди освічені і малоймовірно, що їм високі і проймаючі пафосом промови персонажів були аж настільки нудні, що необхідно було просто відпочивати. Певно, мета при написанні інтермедій була дещо іншою. Першою і вихідною тезою в тлумаченні суті інтермедійної частини української шкільної драматургії має стати постулат про те, що вся східноукраїнська література першої половини XVIII ст. розвивалася під знаком Київської академії, а, отже, і високої шкільної науки. Звідси випливають і цілі драматургії зокрема. Академічна наука, будучи набутою високого інтелекту, прагла створити високі твори, спрямовані на моральне вдосконалення як самої людини, так і навколишнього суспільства. Але академія була не лише зосередженням еліти, це була також і вища школа, яка цю еліту мала творити, мала підтримувати коло людей, що вповідували основні постулати академічних знань. Ставлячи перед собою подвійну мету, культурні діячі кола Київської академії подвійно її реалізували. Таким чином, театральне мистецтво, як найбільш дійове при впливі на людську свідомість, опинилося в центрі особливої уваги. Запозичена з польського театру подвійна структура драми, в якій серйозні сцени чергуються з інтермедіями, якнайкраще підходить до реалізації мети. Серйозні, "високошкільні" яви серйозної драми спрямовані на елітарну аудиторію, яка розуміла і легко сприймала їх, маючи виховану здатність до алегоричного мислення. Друга ж частина шкільного театального дійства, інтермедія, виконує подвійне завдання. У них ставляться ті ж животрепетні проблеми, що і в серйозній частині, але викладені "низьким" стилем. Певною мірою вони спрямовані на нижчі верстви суспільства, а в конкретному випадку вистави в шкільних стінах – на студентів молодших класів, які ще, через брак освіти, не могли мислити алегорично, але, відповідно до задуму і поставленої виховної мети, мали сприйняти ці ідеї. Але і для носіїв "високої" культури інтермедії були цікавими. Будучи породженням низової форми бароко, вони ховали в собі численні думки, віднайти які, зрозуміти було немалою справою для мозку. Очевидно, значна частина з тих підтекстів, що були вкленені авторами в інтермедії сучасному читачеві уже не збагнути, тому що стара культура відмерла саме у своєму "високому" різновиді. І зараз розшифрувати ряд натяків, особливо політичних, досить важко / наприклад, досить згадати п'яту інтермедію до великої драми М. Довгалевського, де козак оповідає, що лях-поневолювач хотів заслати його на каналні роботи – виразний натяк на тяжкі роботи українських козаків в Росії, на який досі не зверталася увага /.

Через те, що розвиток культури на Україні з середини XVIII ст. потрапив у надто несприятливі умови, шкільні вистави було заборонено,

а національна інтелектуальна еліта поступово зникала через відкачування мислительних сил з України, серйозна частина драми відмирає, а інтермедії, відірвавшись від основної частини, поширюється в масах. Рукописні збірники другої половини XVIII ст. фіксують цілий ряд подібних творів. Не будучи прив'язаними до серйозного тексту, вони перетворюються на звичайні розважальні гумористичні сценки. І причина їхнього поширення замість серйозних драм аж ніяк не лежить лише в тому, що вони знаходили відгук у народі. Маємо тут практичне підтвердження тези Д.Чижевського, що неповна нація, без вищого духа і вищого дворянства, які мали давати соціальне замовлення літературі, така неповна нація творить і неповну літературу.^{1/} Звичайно, поширення інтермедій можна пояснити ще й тим, що їх розповсюджували серед широких верств населення мандрівні студенти, ставлячи їх за мету заробітку.

Гумор інтермедій не був тим веселим і безтурботним сміхом, яким його хотіли бачити. Сміх їх, при всій очевидній належності до барокко / а, може, саме і завдяки цьому / важко підвести під якийсь стандартне визначення сміхової культури. Мету інтермедій висловив у пролозі до драми "Воскресіння мертвих" Г.Коняський: "А комьков свойственна должность сицевая, еже учить, в обществ нравн представляя". Будучи нерозривно зв'язаними зі шкільною драмою, вони були підпорядковані певній дидактичній і педагогічній меті – вдосконаленню людини і світу, що її оточує.

Закладена в них мета не завжди простежувалася пізнішими дослідниками. Не можна обминути і того факту, що інтермедії, навіть при зовнішньому гумористичному забарвленні, ідеалізують образ козака: Він певною мірою виявляє аналогію з драмою "Милость Божія" – адже так само гаряче відданий Україні, прагне, аби не пропала козацька слава, він роїн, для якого немає інших інтересів, окрім боротьби з ворогами своєї землі. Таким чином, державницькі ідеї, спрямовані на відродження національної самовідомості і духовності, які виразно проступають в драмах, певною мірою втілені і в інтермедіях, але зособами "низового" барокко.

З занепадом шкільного театру в стінах Київської академії інтермедії, гті впливавши зі змісту серйозної драми теж занепадають. Але саме їм судилося стати однією з ланок, що в'яжуть т.з. стару і нову українську літературу, що в даній роботі аналізується на прикладі творчого доробку І.Некрасевича, який був з когорти письменників-посередників між культурою Київської академії і народною творчістю.

Значно переживши шкільну драму, інтермедії певною мірою вплину-

ли і на подальший розвиток літератури, зокрема спільні з ними риси бачимо у п"есах І.Котляревського, В.Гоголя, І.Карпенка-Карого.

Таким чином, при вивченні давньої української літератури варто розглядати в нерозривній єдності серйозну драму і інтермедію, як високу і низьку форму прояву одного з таких стилів барокко. Водночас маємо на українському ґрунті і явище, яке не просто поєднує ці два види драматичних творів, а певною мірою синтезує їх. Йдеться про український вертеп, що є проміжним явищем між тими явищами, що творилися на шкільному ґрунті, і тими, що виходили за межі академії, поєднуючи в двох своїх діях особливості і серйозної драми / перше дія /, і інтермедію / друга дія /.

Естетика вертепу також є типово бароковим явищем і необхідно подолати спрощений підхід до нього, адже саме у вертепі, як і в шкільній драмі в цілості, барокко виступає у всіх своїх різновидях і характерних особливостях.

Розділ III. Вплив Києво-Могилянської академії на розвиток літератури в культурних осередках. Ще у XVII ст. випускники Київської академії засновували школи, які ставали училищними колоніями академії. Навколо них групувалися освічені люди, що жили в цій місцевості або викладали в колегію. І, аналогічно до Києва, де все культурне життя прямо чи опосередковано було пов'язане з академією, — в цих містах колегиї теж концентрують у собі мислительну енергію краю. Так утворюються культурні осередки нового типу, які поширювали культурні й естетичні знання, здобуті саме в Київській академії. Це не були такі локальні культурні осередки, як Львів чи Острог в XVI — XVII ст., вони входили в загальнонаціональну систему освіти. В цьому розділі розглядається література, творена в культурних осередках, з метою доказати, що творилася вона не без впливу літератури київської, без чого годі накреслити загальну картину тогочасного літературного процесу.

На основі маловідомих і не відомих на сьогодні даних аналізується діяльність тих культурних осередків. Перший з них, Чернігівський, групувався навколо заснованої 1700 року колегиї і продовжував визначні традиції культурного гуртка Д.Барановича. До цього осередку відносяться І.Максимович, А.Стаховський та інші. Серед літературних творів, написаних в Чернігові, особливо цікавими є творчий доробок І.Максимовича, який ще потребує ретельного і неупередженого висвітлення, і анонімний "Діалог Києя з Турнусом" з поезиї 1745 р., де в оригінальній формі трагестування Вергілія відображені політичні події на Україні в середині XVIII ст., а певні паралелі пов'язують читача до аналізу образу Мазепи і політичної програми П.Полуботка.

Переяславський осередок утворився навколо заснованої 1738 року Переяславської колегії, його діяльність нам мало відома через погану збереженість архівних матеріалів, все ж відомо про діяльність тут Г.Сковорода, а також поетику П.Гошкевича "Сад муз" / 1742 /. Особливої уваги заслуговує Харківський культурний осередок, який був пов'язаний з заснованою 1727 р. колегією / Г.Сковорода, С.Вітинський, І.Филипович, В.Двигубський /. Важливою є його діяльність і тому, що розквіт його припадає на епоху занепаду Київської академії, і саме на прикладі Харківської колегії бачимо вже реалізовану ідею модернізації позастанового духовного закладу у дусі часу, чого не вдалося здійснити в Київській академії. Тут очевидна спроба поєднати стару систему латинської освіти, репрезентовану в Україні Київською академією, яка мала давні культурні традиції, з новими інтересами українського шляхетства. Саме тому на прикладі Харкова дуже помітні паралелі і зв'язок старої і нової культур, хоча на думку дисертанта, це визначення є проблематичним.

Наведений в дисертації широкий перелік і аналіз творів, що відносяться до того чи іншого культурного осередку, і на сьогоднішній день ще дуже мало вивчені, або і зовсім не досліджені, дає змогу зробити висновок про величезну культурницьку роль, що її виконувала Київська академія на цьому терені – викладачі, як правило, запрошувалися з Києва, в поетичних творах творчо розвивалися традиції, культивовані в стінах академії згідно з вимогами академічних поетик.

Звичайно, в цих центрах виникали і свої традиції, часто вони прагли перевершити Київ, інколи мали досить локальне значення. Часом школа=колонія і справді переростає свою аїма таїаг, зокрема, діяльність Харківської колегії мала велике значення для подальшого розвитку української культури, адже саме вона, діяльність її викладачів та учнів, сприяли тому, що на початку XIX ст. Харків став найбільшим культурним центром в Україні – тут засновується університет, видаються перші українські журнали, гуртуються найвизначніші культурні сили того часу.

Водночас культурницький і літературний вплив Києва був настільки сильним, що навіть в кінці XVIII ст., коли академія занепадає, продовжують з'являтися нові культурні осередки, що були ніби перехідними етапами до літератури і культури нової епохи, хоч поставали цілком на ґрунті Київської академії.

Це наочно простежується на прикладі т.з. Новгород-Олександрського патріотичного гуртка кінця XVIII – початку XIX ст., який складався в основному з вихованців Київської академії / В.Шлядцький, Г.Полубіт-

ка, О.Лобисевич, С.Дізович, А.Рачинський, Ф.Туманський / – одного з останніх явищ старої культури, діячі якого прагнули не лише до культурного відродження України, але і до політичного її оновлення. Впадає у вічі і той факт, що "Енеїда" І.Котляревського, яка вважається першим твором нової української літератури, основними своїми мотивами перегукується з поглядами діячів Новгород-Сіверського гуртка, наводяться і дані про особисті контакти Котляревського з його діячами. На аналізі окремих сцен "Енеїди" робиться висновок, що саме в творчості Котляревського бачимо пряме втілення в барокових формах тих основних мислительних постулатів, які визначали українську літературу XVIII ст., котра розвивалася під знаком Київської академії.

З наведених у розділі фактів видно, що Київ був коренем величезного культурного дерева, що в сукупності і дало нам літературний процес XVIII ст. Не можна уявити його без Київської академії, але і культурні осередки відіграли значну роль, розносячи ці здобутки шире. І, можливо, головна їхня заслуга не стільки в створенні високохудожніх творів, яких ми фіксуємо не так багато, як в поширенні в маси високої культури та освіти, що сприяло піднесенню загального культурного рівня освіченої суспільності. Київська академія і її культурні осередки сприяли саме "літературній", поетичній грамотності своїх випускників, скільки потім не критикувалася "скхильність до віршописання". Вони втворили абсолютно оригінальний тип національної свідомості – поетичний. І, якщо заслугою Київської академії бачиться те, що вона дала значних поетів, якими може пишатися наша література, то колегії культурних осередків дали свого роду "маленьких поетів", які писали для себе і свого вузького середовища, але літературні вправи яких сприяли тому, що такі люди піжнімалися над прозою буденності, по-своєму осмислюючи світ.

Культура, центром якої була Київська академія, поширюючись по Україні, сприяла створенню феномену загальнонаціональної культури, принаймні, на терені Східної України, і в цьому її гуманістичне, цивілізуюче значення.

У висновках підводяться підсумки дослідження. Погляд на явища давньої культури під кутом зору Київської академії багато в чому дає змогу по-новому глянути на усталені поняття. Головним же її значенням в контексті української літератури і культури є те, що в специфічних умовах розвитку України XVII – XVIII ст. академія взяла на себе роль, яку мала б виконувати держава, вона була духовним центром, який сприяв поширенню освіченості та культури по всій Україні і став законодавцем літературних форм в поезії, прозі і драматургії.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. У лабіранті історичних подій. Коли Києво-Могилянська колегія дістала статус академії. // Наука і культура. Україна. - Вип. 23. - К., 1989. - С. 384 - 389.
2. Києво-Могилянська академія в контексті української та слов'янської культури // "Духовне відродження слов'ян в контексті європейської та світової культури: Тези доповідей X Всеукраїнської славистичної конференції. - Т. II. - Чернівці, 1992. - С. 244 - 245.
3. Києво-Могилянська академія в контексті історії української культури XVII - XVIII ст. // Філософська і соціологічна думка. - 1992. - № 9. - С. 151 - 159.
4. Переяславський культурний осередок XVIII ст. // Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності та культури: Тези Всеукраїнської наукової конференції. - Переяслав-Хмельницький, 1992. - С. 109 - 110.
5. Іван Некрашевич: думки ювілейні і не ювілейні // Слово і час. - 1992. - № 10. - С. 27 - 32.
6. Києво-Могилянська академія як епіцентр становлення української духовності XVII - XVIII ст. // Проблема історії національного руху на Україні до 1917 р.: Тези доповідей Другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. - Ч. III. - Миколаїв, 1992. - С. 59 - 60.
7. Сонцесяйний Гелікон ... при битій дорозі // Київ. - 1993. - № 6. - С. 144 - 152.
8. Ідея національного державотворення в українській поезії XVIII ст. // Другий міжнародний конгрес українців: Доповіді і повідомлення. Літературознавство. - Львів, 1993. - С. 51 - 52.
9. Деякі зауваження до проблема т.з. "низового барокко" // Українське барокко. Матеріали I конгресу МАУ. - К., 1993. - С. 136 - 142.

М. В. Тілецький

AB 28.498